

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı

Resül Narin*

Özet

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'yla 1854'te dış borca açıldı. Dış borçlanma sürecinin başlaması zor olmasına rağmen artması ve ilerleyerek gelişmesi kolay oldu. Alınan borçlar ödenemeyince alacaklı devletler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler sonucunda Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını sağlayan ve Mubarem Kararnamesi olarak bilinen resmi anlaşma 20 Aralık 1881'de imzalandı.

Ülke çapında teşkilatlanan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulmuştu. İdare'nin bir şubesi de Adapazarı'nda bulunuyordu. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Adapazarı abalisi ile İdare arasında yaşanan olaylar bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Adapazarı, Kocaeli, Adapazarı Tarihi, Düyûn-ı Umûmiye, Adapazarı'nda kaçakçılık,*

Osmanlı Devleti'nin ekonomi tarihi içerisinde önemli bir rol oynayan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, devlete oldukça pahalıya mal olmuş bir kurumdur. Bu kurumun etkileri sadece devletin başkenti İstanbul ile sınırlı kalmamış; 19. yüzyıl içerisinde sosyal ve ekonomik anlamda önemli gelişmelere sahne olmuş Adapazarı gibi şehirlere de yayılmıştır.

DUYUN-U UMUMİYE İDARESİNİN KURULUŞU

Bir devletin yıllık harcamaları o yıla ait toplam gelirinden fazla ise, devlet bütçesinde bir açık ortaya çıkmaktadır. Bu açığı kapatmak için genel olarak iki yol kullanılır. Birinci yol: var olan vergi oranları arttırılır. Vergi oranları arttırımı da yeterli olmazsa başka yeni isimle yeni vergiler ihdas edilir. İkinci yol ise; borçlanarak bu açık giderilmeye çalışılır. Bu borçlanma iç ya da dış olmak üzere iki yolla yapılabilir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında bütçe açığını kapatmak için daha çok ikinci yolu seçmiştir.¹

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar köklü bir değişiklik geçirmedi. Buna karşılık birçok yeni unsurla beslenen yeni ve değişik bir hüviyet kendini göstermeye başladı. 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve Avusturya'da modern bir endüstri kurulduğu halde, Osmanlı Devleti, eski sanayi sisteminden tamamıyla kendisini kurtaramadı. Neticede Avrupa'nın, bilgiye, büyük sermayeye ve makineye dayanan endüstrisine

* Sosyal Bilgiler Öğretmeni. marin@sakarya.edu.tr.

¹ Erdoğan Keskinkılıç, "Düyun-u Umumiye İdaresi", *Türkler*, cilt.14, Ankara, 2002, s.371

karşı geleneğe, ferdi sermayeye ve tezgaha dayanan sanayi ile rekabet edemeyen bir duruma düştü ve bu yüzden de silinmeye mahkum bir hale geldi.²

1820'lerden başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar geçen süre içerisinde Avrupa ülkelerinden ithal edilen mamul malların hacmi hızla arttı. Sanayi Devrimi'nin ürünlerinin rekabeti karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebilmiş, pek çok dallarda gerilemiş, kimi dallarda da tümüyle yıkılıp gitmiştir. Ulaşım kolaylıkları nedeniyle, ilk aşamada İstanbul ile Anadolu'nun kıyı bölgeleri, daha sonraları da demiryollarının ulaşabildiği iç bölgeler, ithal malların rekabetinden en fazla etkilenen alanlar oldu. Aynı biçimde, ulaşım maliyetlerinin fazla önem taşımadığı örneğin tekstil gibi üretim dallarında ithal malların darbesi daha güçlü olmuş, buna karşılık ulaştırma maliyetlerinin önemli bir engel oluşturduğu dallarda Avrupa mallarının rekabeti sınırlı kalmıştır.

19. yüzyıl başlarında Anadolu kentlerinde imalathaneler çevresinde üretim yapan ve bir ölçüde loncalara bağlı olan zanaatların, büyük bir canlılık ve gelişme içinde oldukları ya da kapitalist biçimlere doğru evrim gösterdikleri söylenemez. Ancak 19. yüzyılın başlarında, tüketimle karşılaştırıldığında ithalatın hacmi çok sınırlı kalmaktaydı. Zanaatların üretimi, pahalı yünlü kumaşlar, kağıt ve cam ürünleri gibi belirli istisnalar dışında, Anadolu ve imparatorluk nüfusunun talebini karşılayabiliyordu.³

1850'lerde, özellikle başarısız kağıt para ihracından sonra büyük bir mali bunalımın eşliğine gelmişti.⁴ Bununla birlikte, Kırım Savaşı (1853-1856) Rus Çarlığı'yla hesaplaşma içindeki İngiltere ve Fransa'yla Osmanlı'nın ittifakını, savaşın arttırdığı askeri harcamaların karşılanması sorunuyla birlikte getirdi. Zaten hazinesi perişan durumda olan, para-maliye sorunlarını çözümlenememiş, Galata Bankerleri'nin ağına düşmüş ve bu nedenle sürekli İngiltere ve Fransa tarafından dış borca yönelme baskısına giren Osmanlı'nın, Avrupa devletleri karşısında direnecek gücü kalmamıştı. Sonunda Osmanlı Devleti'nin geleneksel dış borç almaya karşı olan direnci kırıldı ve Osmanlı Kırım Savaşı'yla 1854'te dış borca açıldı.⁵

Osmanlı Devleti'nin borçlanma süreci, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi öncesi ve sonrası diye ikiye ayrılabilir. Birinci dönemde, İdare'nin kuruluş öncesinde toplam 15 kez borçlanma anlaşması yapılmıştır. İdare'nin kuruluşu sonrası dönemde ise 26 defa borçlanma anlaşması imzalanmıştır.⁶

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2002, s.43, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt İslahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara, 1988, s.236-237; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy.dan Tanzimat'a Mali Tarihi)*, s.235

³ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul, 2005, s.224

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 194

⁵ Gülten Kazgan, *Tanzimat'dan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2004, s. 22; Karal, *a.g.e.*, s. 210.

⁶ Keskinç, *a.g.m.*, s.372

1854 yılında dış borçlanma sürecinin başlaması zor olmasına rağmen artması ve ilerleyerek gelişmesi kolay oldu. Osmanlı devleti borç almaya artık alışmıştı. Sultan Abdülmecid'in borçlanmayı "onur meselesi" olarak değerlendirmesi zamanla, mecburen terk edilmişti. Öyle ki, alınan borçların faizleri bile bir yıl sonra başka bir borçlanma ile ödenir hale gelecekti.⁷

1873 yılında borsa krizleri Avrupa ve Amerika piyasalarını etkisi altına alınca, Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarından yeni fonlar bulması imkansız hale geldi ve borçlarını ödeyemez durumda olduğunu açıkladı.⁸ 1875'te borç ödeyemeyecek duruma gelmiş olmanın getirdiği prestij kaybını, II. Abdülhamit kurnazca zekasını kullanarak, 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile telafi etmek istedi. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki (1877-1878) yenilgi bunu engelledi.⁹

Devlet, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Bankası'yla Galata Bankerlerine olan borcunu da ödemeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Hükümet ile Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri arasında 22 Kasım 1879 günü bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma 1879 kararnamesi diye anılmaktadır. Kararname toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmaya göre; Hükümet, miskirat (alkollü içecek), pul, İstanbul civarındaki deniz ürünleri vergisi, Edirne-Samsun-Bursa ipek öşürü, tönbeği ve tütün tekeli vergilerinin toplanması ve işletme hakkını 10 yıl süreyle Osmanlı Bankası'na ve Galata Bankerleri'ne veriyordu. İşte Osmanlı Bankası'nın ve Galata Bankerlerinin adı geçen gelirleri toplayıp işletmek ve kararnamede belirtilen iç borçları ödemek amacıyla kurmuş oldukları yönetime Rusum-ı Sitte idaresi adı verilmiştir. Bu çözüm Fransız, İngiliz, Avusturyalı, Alman ve diğer alacaklıların tepkisini çekti.¹⁰

3 Ekim 1880'de sultan, borç ödeme görüşmelerine başlanmasını istediğini Avrupa devletlerine bildirdi; ancak borçlar konsolide edilmediği ve borç taksitleri azaltılmadığı takdirde kimse hiçbir şey alamayacaktı. Avrupa'nın siyasal ve mali alanda önde gelenleri anapara ve faiz ödemelerinin azaltılması fikrini kabul ettiler, ama bir koşulla; Osmanlı gelirlerinin denetimi kendi temsilcilerine bırakılacak ve temsilciler bu gelirleri denetleyecek, toplayacak ve tümüyle borç ödemelerine ayıracaktı. Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını sağlayan ve Muharrem Kararnamesi olarak bilinen resmi anlaşma 20 Aralık 1881'de imzalandı.¹¹ Kurulacak olan bu kuruma "Düÿûn-ı Umûmiye-i Varidat-ı Muhassasa İdaresi" kısaca "Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi" denilmiştir. İdare, İngilizce, "Ottoman Public Admanistration"; Fransızca, Admanistration de la Dette Publique Ottomane Reque"; Almanca ise, "Offintliche Schulden des Osmanichen Reichs" diye isimlendirilmiştir. Yazışmalarını Türkçe yapacak

⁷ Cevdet Küçük -Tevfik Ertüzün, "Düÿun-u Umumiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.10, İstanbul, 1994, s.58; Keskinliç, *a.g.m.*, s.372

⁸ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.195

⁹ Kazgan, *a.g.e.*, s.27

¹⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.213; Keskinliç, *a.g.m.*, s.374

¹¹ Çıkış günü hicri takvimle 28 Muharrem 1299'a rastladığı için anlaşmaya muharrem kararnamesi denir. Emine Kiray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1995, s. 34

olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, IMF'nin görevlerine benzer bir görev üstlenecekti.¹²

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşması'nın kararı olan Osmanlı maliyesini düzene sokacak uluslararası bir komisyonun İstanbul'da kurulması böylece yürürlüğe girmiş oluyor, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi örgütleniyordu. Başlıca alacaklı devletlerin temsilcileri (İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan) ile birlikte Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti de İdare'nin meclisinde yer aldılar.¹³ İdare, Fonksiyonel olarak her ne kadar kendi iç meclisine bağlı çalışsa da, Osmanlı Hükümeti'ne karşı sorumluluğu olan bir örgüttür.

Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde giderek genişleyen faaliyetlerinin simgesi ve taşıyıcı gücü olan Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulmuştu. Osmanlı Hükümeti'nin bir kuruluşu gibi işlev görmesine rağmen hükümete değil kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması son dönem Osmanlı tarihi içinde bile bir dönüm noktasıdır. Bu idarenin oluşturulması 19. yüzyılda Osmanlı egemenlik haklarından verilen en önemli ödünlerden biri olduğu gibi, Avrupalıların ilerde Osmanlıların borçlarını reddetme olasılığında duydukları kuşkuları da gidermişti. Bununla birlikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Avrupa sermaye sahiplerinin alacaklarını günü gününe ödediği için Osmanlı devleti daha iyi şartlarda borç bulabilmiştir.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, 1882 yılı Ocak ayından itibaren çalışmaya başlayarak Osmanlı ülkesinde çok geniş bir teşkilat ağı kurmuştu. İdare meclisi şirket yönetim kurulu gibi yapılanmış, kendisine bağlı İstanbul'da bir genel müdürlük oluşturulmuştu. İstanbul'da kurulan 4 merkez müdürlükleri ile bölge müdürlüklerinden oluşan taşra teşkilatı da genel müdürlüğe bağlanmıştı. İdare'nin taşra teşkilatındaki nezaret denilen bölge müdürlükleri ile buralara bağlı il müdürlük ve daha küçük birimlerdeki memurlarının sayıları yer yer değişmekteydi. 1898 yılı sonunda 26 adet bölge müdürlüğü, 720 adet il ve ilçelerdeki müdürlükler vardı.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, kaçakçılığın takibini kendisi yapmak istiyordu. Hükümet ise buna izin vermiyordu. Nitekim bu problem 4 yıl sürdükten sonra 2 Mayıs 1885'te Şüray-ı Devlet'in vermiş olduğu kararla çözüme kavuşmuştu. Verilen karara göre kaçakçılığın takibi İdare'ye verilmişti. Ancak İdare, kaçakçılık işini takip için görevlendireceği kolcuları Osmanlı vatandaşlarından seçmek mecburiyetindeydi. Kolcular Adapazarı gibi tütün üretiminin bolca yapıldığı şehirlerle birlikte genellikle sınır boylarında tuz ve tütün kaçakçılığına karşı mücadele etmekteydiler. Bu yüzden İdare, Osmanlı Hükümeti'nden kolcular için silah taşıma ruhsatı istemekteydi. Hükümet ise bu isteği önü alınmaz bir silahlanma hareketi olarak algıyordu. Kimi zaman kolcuların işini hükümet

---

¹² Keskinliğiç, *a.g.m.*, s.374

¹³Kazgan, *a.g.e.*, s.24-28

kendi askeri birliği ya da kolluk kuvvetleri ile yapmayı teklif etse de sonunda İdare'nin kolcularına silah taşıma ruhsatını da vermek zorunda kalmıştır.¹⁴

İdare'nin personel sayısı özellikle hasat ve tahsil dönemlerinde artmaktaydı. Zamanla çok kalabalık bir teşkilat halini alan İdare'nin personel sayısı aynı dönem Maliye Bakanlığı personel sayısından daha fazla idi. 1895 tarihinde İdare'ye bağlı olarak, 4.518'i Müslüman, 297'si Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ve 54'ü Avrupalı olmak üzere toplam 4.869 personel çalışıyordu. 1900 tarihinde ise personel mevcudu, 4.471'i Müslüman, 317'si Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ve 55'i Avrupalı olmak üzere toplam 4.743 idi.

1912 yılına gelindiğinde personel sayısı 8.931 kişi idi. Bunların 5652'si sürekli çalışırken, 3279 kişi ise geçici personel idi. Daimi çalışan personelin çalıştıkları birimlere göre dağılımı ise şöyleydi:

Yönetim Merkezi	496
Şehirler	3.970
Müfettişler	30
Kolcular	1156
Toplam	5652

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin ilk 6 yıllık (1882-1888) toplam geliri 1.421.785 lira idi. Bu süre içinde gelir getiren ilk 3 kalem; 471.434 Lira tütün geliri, 394.265 Lira tuz geliri, 124.159 Lira Müskirat (ispirtolu içki) geliri idi. Gelirlerin % 80'i borç ödemelerine, %17'si maaş ve tahsilat masraflarına, %3'ü ise diğer masraflara harcanmıştı.¹⁵

REJİ ŞİRKETİ VE ADAPAZARI

Muharrem Kararnamesi gereğince Düyûn-ı Umumiye İdaresi tütün öşrünü 27 Mayıs 1883'te kurulan Reji Şirketi'ne devretti. Reji Şirketi 14 Nisan 1884'te faaliyete geçti. Şirket, her türlü tütün, sigara, enfiye ve yerli tömbeki imal ve satışı ile ihracat ve ithalata ilişkin tüm rüsumu alma hukuk ve salahiyetini 30 yıl süreyle haizdi.¹⁶

Reji Şirketi'nin bir temsilciliği de Kocaeli Sancağı'na bağlı Adapazarı Kazası'nda bulunmaktaydı. Şirketin Adapazarı'ndaki temsilciliğinin müdürlüğünü bir Osmanlı vatandaşı olan Ermeni Karabet Efendi yapıyordu. Adapazarı'nda, şirketin binası ve tütünleri satışa hazırladıkları depoları bulunmaktaydı.¹⁷

Reji döneminin 10. yılı sonunda tütün ekicisi sayısı 106 bine indiği halde, üretim 31.5 milyon kiloya çıkmıştır. Toprak kayıplarına rağmen 1903 yılında

¹⁴ Keskinlik, *a.g.m.*, s.375-376

¹⁵ Keskinlik, *a.g.m.*, s.376-377

¹⁶ Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütünün Kitabı*, Editör: Emine Görsoy Naskali, İstanbul, 2003, s.26

¹⁷ Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi cilt:1*, Sakarya, 2005, s.134

ekici sayısı 171 bin, üretim 49 milyon kilo oldu. 1890 yılında dahili sarfiyat, 20.9 milyon, ihracat 17.8 milyon kg.dı.¹⁸

Tütün üreticisi ve tüccarının Reji Şirketi'ne tepkiyle kaçakçılık yapmasının temel nedeni, şirketin tek alıcı olarak piyasada yer almasıdır. Oysa, Reji yöneticileri yalnızca iç tüketime ayrılan tütünün Rejinin sorumluluğuna girmesi nedeni ile, ihracat yapabilme özgürlüğüne sahip olan üretici ve tüccarın bundan kaçınarak kaçakçılığa sapsınmış olmasının hiç de hoş görülecek bir yanının olmadığını öne sürerek, kaçakçılığın gerçek nedenini görmezden gelirler ve kaçakçılıktan dolayı Osmanlı Hükümetine sürekli şikâyet eder ve ondan yardım isterler.¹⁹

Kaçakçılık Reji'ye karşı gösterilen tepkinin en yaygın olanıydı, tütün kaçakçılığı Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Adapazarı'nda da mevcuttu. Reji, gün geçtikçe artan tütün kaçakçılığının önüne geçmek istiyordu. Bu nedenle kaçakçılarla mücadele için her yıl daha çok kişiyi istihdam etmesi bu yasadışı faaliyetin ne denli arttığına bir göstergesidir. Çalıştırılan kolcu sayısı 1887'de 3600 iken bu rakam 1890'da 4600'e, 1895'te 5900'e, 1897'de ise 6700'e çıktı.²⁰ Şirketin kaçakçılık ile mücadele için yaptığı harcamalar da artış göstermişti. Bu konuda yapılan harcamaların yıllık ortalaması 1880'lerin ortasında 121 bin lira, 1890-1894 arasında 151 bin lira, 1885-1899 arasında ise 171 bin lira olarak gerçekleşmişti.²¹

Reji, kaçakçılığı önlemek için hazırladığı bir yasa tasarısını hükümete vererek bu tasarının yasalaşmasını sağladı ve bu yasaya dayanarak kendi "Jandarma Örgütü"nü kurdu. Reji kolcularıyla üreticileri arasında çatışmalar başladı ve bu çatışmalarda ölenlerin sayısı önemli boyutlara ulaştı. Reji İdaresi'ne karşı başlayan tepkilerin giderek artması üzerine, Abdülhamit yönetimi, Reji'nin kaldırılması konusunda bazı girişimlerde bulunmak istediysede 30 yıllık ayrıcalık süresi henüz dolmadığı için bunları erteledi.²²

Reji İdaresi sık sık hükümete şikâyet edilmiştir. Bu şikâyetlerin bir bölümü bireysel çözülemeyen sorunlar konusunda yapılmıştır. Bir kısmı da Reji'nin politikasını eleştiren şikâyetlerdir.²³

Reji her şeye rağmen kaçakçılıkla mücadele etmiş; 1889'da kaçakçılıkla mücadele edebilmek için üç kruvazör almış ve bunlardan birine elektrikli aydınlatma aracı koymuştu. Reji'nin karada kolcularla, denizde de bu kruvazörlerle mücadele etmeye çalıştığı görülmektedir. Üretici tarafından yapılan kaçakçılıkla mücadele etmek için ise zaman zaman yeni düzenlemeler getirilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz Reji İdaresi ile Osmanlı halkı arasında en tartışmalı

¹⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 27

¹⁹ Tiğınçe Oktar, "Osmanlı Devletinde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütünün Kitabı*, Editör: Emine Görsoy Naskali, İstanbul, 2003, s.50

²⁰ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev. Sabri Tekay, Ankara, 1987, s.37

²¹ Fatma Doğruel -Suat Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul, 2000, s. 84

²² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, 19. cilt, "Reji maddesi" İstanbul, 1986, s.9754.

²³ Doğruel, *a.g.e.*, s.89

konu tütün kaçakçılığıdır. Bu konu Reji dönemi boyunca hep bir sorun olarak kalmıştır.²⁴

Avrupa sermayeli olan Reji Şirketi'nden memnun olmayan bazı Adapazarılı tütün üreticileri kaçakçılık yoluna gitmişler ve bu münasebetle de şirket kolcuları ile yetiştiriciler ve dolayısıyla da halk arasında bir takım olaylar vuku bulmuştur.

Reji'nin yaptığı şikayetlere rağmen, bir kısım kolcular silahlı köylüler tarafından etkisiz hale getirilmişlerdi. Bunun bir örneğiyle Adapazarı'nda karşılaşmaktayız, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde olduğu gibi bu bölgede de tütün kaçakçılığı yapılmaktaydı. Şirket görevlileri bir kaçakçıyı yakalamak üzereyken Adapazarı'nda 300 kişi bu duruma karşı gelerek ayaklanmışlar ve şirket görevlilerinin bu kaçakçıyı tutuklamasını engellemişlerdi.²⁵

Adapazarı'nın bağlı olduğu İzmit Sancağı'nda Reji kolcuları sadece Müslüman Osmanlı vatandaşlarıyla sorun yaşamamışlar; Adapazarılı gayrimüslimler de Reji kolcularının etkisinden nasibini almışlardır. Ocak 1896 da Reji kolcularıyla Ermeniler arasında bir husumet vuku bulmuştu. Hatta bu olay sırasında silahlar bile kullanılmıştı. Ancak zaptiyelerin gelmesiyle olay daha fazla büyümeden kapatılmıştı.²⁶

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan "Askeri Maruzat Kalemine" ait 26 Ağustos 1900 (29 Rebiyülâhır 1318) tarihli belgede belirtildiğine göre; bir Ermeni tütün kaçakçısı Adapazarı Reji kolcularınca açılan ateş sonucu yaralanmıştı. Yaralı olarak yakalanan Ermeni tütün kaçakçısı, hastaneye götürülürken ölmüştü. Hükümet bu durumdan rahatsız olmuş ve herhangi bir iç karışıklığa yol açmaması ve siyasi meselelere sebebiyet vermemesi için hassas davranılmasını istemişti.²⁷

Osmanlı Devleti'nin önemli gelirlerinden olan tütün, Osmanlı ülkesinde birçok bölgede olduğu gibi Adapazarı'nda da yetiştirilmekteydi. Tütün üretimi ve ticareti denetiminin Reji Şirketi'ne geçmesi elbette ki Adapazarılı üreticileri de etkilemişti. Tütün, Adapazarı'nda çokça yetiştirilen ve bölgeye önemli gelirler getiren önemli ürünlerden biriydi. Reji Şirketi'nin bir şubesinin Adapazarı'nda kurulması Adapazarı'nın önemli üretici şehirler arasında yer aldığını gösteren bir kanıttır. Elde edilen tütünün tek alıcısının Reji Şirketi'nin olması ve şirketin tütün fiyatlandırmasını kendisinin yapması tütün ticaretinin serbest piyasa ekonomisinden uzak kalmasına ve arzu edilen gelirlerin elde edilememesine neden olmuştur.

---

²⁴ Doğruel, *a.g.e.*, s. 74

²⁵ Quataert, *a.g.e.*, s.37

²⁶ BOA.Y. PRK. ASK. 109/53, Lef:1

²⁷ BOA.Y. PRK. ASK.163-55

DUYUN-U UMUMİYE İDARESİ VE ADAPAZARI'NDAKİ FAALİYETLERİ

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmazdan evvel Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden aldığı borçlardan olan Mires borçlanmasına Adapazarı patatesi dolayısıyla Adapazarı ile İstanbul arasında yapılacak olan yol konu olmuştur.

Türkiye'de patates denilince akla öncelikle Adapazarı patatesi gelir. Günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılda da Adapazarı patatesi çok meşhurdur ve İstanbul sofralarının zenginleştiren önemli besin kaynaklarından biri idi. Bu sebze Adapazarı'ndan İstanbul'a nakletmek için bir yol yapılması çalışmasına bile girilmişti. 1860 yılında alınacak olan Mires borçlanması sırasında dönemin sadrazamı Fuat Paşa, Adapazarı'nda yetiştirilen patatesin İstanbul'a getirilmesi için yapılacak olan yol dolayısıyla borç para istemesine karşı Avrupalı sermaye sahipleri, "Şimdi size sadece silah almanız için para lazım, onu veririz, tabii silahları kimden alacağınızı da biz tayin edeceğiz" diyorlardı.²⁸

20 Aralık 1881 tarihinde kurulan Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar İdaresi)'nin Adapazarı'nda da bir temsilciliği bulunuyordu. İdare, faaliyetlerini Adapazarı'nda sahibi olduğu binada yapıyordu. Bu bina 1895 yılında kullanılmayacak duruma geldiği için yeniden inşa edilmesi istenmişti.²⁹ Adapazarı'nda harap durumda olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ait şube binasının yeniden inşası için yazışmalar devam etmiş ve durum Sadrazama intikal etmiştir.³⁰

²⁸ Keskinlikç, *a.g.m.*, s.372

²⁹ Maliye Nezareti'ne ait 28 Aralık 1895 tarihli belgede bu durumla ilgili şöyle deniliyordu: Maliye Nezaretine Şuray-ı Devlete havale buyurulan 18 Rebüülahir 313 tarihli ve dokuz yüz elli yedi numaralı tezkere dahiliye dairesinde kıraat olundu (okundu).

Mealinde Adapazarında kain idare-i mahallinde faide-i nifafat ve sıhate gayri muvaffak olması hasebiyle mevcut bina enkazının kullanılması şartıyla yeniden inşası için üç yüz lira sarfına müdürin-i umumiyenin talebi üzerine meclis-i idareden mezuniyet verilmesiyle ledel-istizhar (yardım isteme) cevaben verilen muhazarada (faydalı bilgi) dahi meblağ-ı mezburun bin üç yüz on bir senesi borcasından inşaat faslında muhaddir (şişiren) olan bin liradan sırf edileceği ve emr-i inşaatın şartnamesi mucibince bir müteahhide verildiği bildirilmiş olduğu Duyun-u Umumiye komiserliğinden işar olunduğundan bahisle ifay-ı muktezası (lazım gelmiş) istizan (izin isteme) olunmuş ve sibak (geçmiş) hale nazaran işar umur-u tıbbiyeden görünmüş olmağla ber-mucib-i istinzar icray-ı icabı hususunun nezaret-i müşarüleyheyne havalesi tezkere kılındı olbabda emr-i ferman hazret menlehül emrindir. 9 Cemaziyelevvel 313 16 kanunuevvel 311 imzalar. Bkz. BOA. İ. ML. 15, lef:1.

³⁰ Konuyla ilgili 4 Ocak 1896 tarihli yine Maliye Nezareti'ne ait diğer bir belge de ise şöyle deniliyordu.

"Atufetlü efendim hazretleri, Adapazarında kain duyun-u umumiye dairesinin faide-i nifafat (fayda) ve sıhate gayri muvaffak olması hasebiyle mevcut bina enkazı kullanılmak üzere yeniden inşası ve sarfı lazım gelen üç yüz liranın bin üç yüz on bir senesi borcasından inşaat müfailinde muhaddir (kabartan şişiren) olan bin liradan telakkisi hususunun maliye nezaret-i celilesine havalesi tezkere edildiğine dair Şuray-ı Devlet dahiliye dairesinden tanzim olunan müsabbinata leffen arz ve takdim kılınmış olmağla olbabda her ne vechle emr-i ferman hümayun-u cenab hilafetpenahi şerefsunuh ve sudur buyurulur ise merzuk menbağı infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri takdim kılındı efendim. 16 cemazilevvel 313 23 kanunuevvel 311 sadrazam imzası.

Maruz-u çaker-i kemineridir ki, Mukim resmi sedaret penahilerinden varid olub (gelen) melfu-fuyla (zarflanmış) manzur-u ali buyurulan iş bu tezkere-i samiye üzerine mucibince irade-i

Osmanlı hükümeti, 2 Mayıs 1885'te Şura-yı Devlet'in vermiş olduğu kararlarla kaçakçılığın takibini Düyûn-ı Umûmiye İdare'sine vermişti. İdare'nin almaya mükellef olduğu vergilerden biri de İstanbul civarındaki deniz ürünleri vergisi idi. Bu nedenle midir bilinmez, Düyûn-ı Umûmiye kolcuları Adapazarı bölgesindeki göllerden avlanan balıklara bile karışmışlardır.³¹ Belgeden anlaşıldığına göre Adapazarılı olan İsmet Oğlu Ahmed ve eşi bir göl kenarında, kendilerine yetecek kadar, balık avladıkları esnada Düyûn-ı Umûmiye kolcuları tarafından eşyalarına el konulmuştu. Olay İzmit kaymakamına intikal edince kaymakam da maliye nezaretinden bu gibi durumlarda ne yapılacağına dair bilgi istemişti.

Düyûn-ı Umûmiye Adapazarı Şubesi, mahalli idare ile münasebetlere de girmiştir. Dahiliye Nezaretine ait 22 Şubat 1911 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; Adapazarı'nda inşasına ara verilen Koza Mizanı (Tartısı) mahallini Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve mahalli hükümetin birlikte tamamlaması konusunda anlaşmaya varılmıştı.³² İlerleyen dönemde Adapazarı'ndaki Düyûn-ı Umûmiye Şubesi ile Harir (ipek) Fabrikatörleri arasında anlaşmazlıklar vuku bulmuştu.³³ Bu anlaşmazlık İpek kozası öşürünün fire farkından kaynaklanıyordu. 8 Mayıs 1913 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; bu farktan ötürü Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Adapazarı Harir Fabrikalarında Kanunusani ayında yapacağı muayeneyi nisan ayında yapmaya karar vermişti. Bu nedenle de İdare, fabrikatörlerden bir engellemenin olmamasını istemekteydi.³⁴

Görüldüğü gibi Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Osmanlı Devletinin bünyesinde "Devlet içerisinde Devlet" gibi işlev göstermiştir. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla iktisadi ve sosyal anlamda önemli gelişmelere sahne olmuş olan Adapazarı Kazası'nda da önemli etkileri görülen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne TBMM Hükümeti bir tebliğ göndererek bundan böyle vergi koyma ve alma hakkının TBMM'ye ait olacağını, İdare'nin İstanbul Hükümeti ile daha önceden yapılan anlaşmalarının TBMM'ce tanınmayacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Ankara'da bir Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü kurularak memurlar bu müdürlüğe bağlanmış ve İdare'nin kontrolü altındaki gelir kaynakları da Milli Hükümet'e geçmiştir.

Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması üzerine İtilaf Devletleri'nin yeni Türkiye Devleti'ni mecburen tanımak zorunda kaldığı Lozan Konferansı'nda Osmanlı borçları ve İdare gündeme gelmişti. Konferansta İngiltere, Fransa ve İtalya delegeleri "Düyûn-ı Umûmiye Meclisi Muharrem Kararnamesi ile tayin edilmiş ve ilgili devletlere tebliğ olunmuş bir müessesedir. Bu suretle idarenin

---

seniyye-i cenab hilafetpenahi şeref-i müteallik buyurulmuş olmağla olbabda emrû ferman hazret menlehül emrindir 20 cemaziyelevvel 313 21 kanunuevvel 311" BOA. İ. ML. 15, lef:2.

³¹ Şura-yı Devlet'e ait 24 Temmuz 1894 tarihli bir belgede şöyle denilmektedir: "Adapazarı ahalisinden İsmet oğlu Ahmed ve refikasının göl kenarında kifaf-ı (ihtiyacı kadar) nefsi (kendisi) için balık sayd (avlanmak) eyledikleri esnada duyun-u umumiyeye kolcuları tarafından kefenkleri zabt edilmiş ise de bu misüllü kara ahalisinin kifaf nefsi için zikir olmalarına lazım olan istizan-ı (izin isteme) muameleye dair"BOA. ŞD. 1560/6.

³² BOA. DH. İD. 14/1

³³ BOA. DH. İD.17/14

³⁴ BOA. DH. İD. 170/1

hukuki vaziyeti ilgili devletlerin kefaleti altındadır." Tezini savunuyorlardı. Bu tez, diğer taraf olan Osmanlı Devleti'nin hukuki sürecini tamamladığı için mesnetsiz kalmış ve Türk hükümeti alacaklılar ile kendileri muhatap olup Osmanlı Devleti'nden kendi hisselerine düşen kısmını ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Türk hükümetinin bu girişimi ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Osmanlı Devleti'ndeki resmi sıfatı da sona ermiş olacaktı.

Lozan Anlaşması'nın Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni ilgilendiren kararlarından biri de anlaşma uyarınca 1928 yılında kurulacak olan Paris Komisyonu idi. Komisyon, Lozan Anlaşması uyarınca çeşitli devletlere paylaştırılan Osmanlı Devleti borçlarını paylaşan ülkelerden tahsil etmekle görevli idi. Bu görevin yerine getirilmesi için yeniden bir yapılanma gerekiyordu.³⁵ Paris Komisyonu'nun devreye girmesiyle Düyûn-ı Umûmiye İdaresi işlevini kaybetmeye başlamıştı. Nihayet Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borcun son taksidi, ilk dış borcun alınmasından tam 1 yüz yıl sonra, 1954'te ödenebildi.

Büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Ülke çapında teşkilatlanmıştı. Dolayısıyla İdare'nin etkileri, bir şubesinin de Adapazarı'nda de görüldü. Milli Mücadelenin kazanılması ekonomik zaferlerle taçlandırılınca, Osmanlı Devleti'nin ekonomi tarihi içerisinde önemli bir rol oynayan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, tarihe karışmış oluyordu.

Abstract

Ottoman Empire incurret foregin debts with Kırım War in 1854. however the start of the duration of foregin in debtment was so hard its advance and developmnet wasn't so hard. Wben these debts weren't paid, as a result of the negatiation between Ottoman Empire and these states this formal treaty which provided the foundation of Ottoman Public Admanistration was singed on 20th December 1881.

Ottoman Public Admanistration which was founded for the control of the repayment of the debts taken from Europen states one of the branches of this administration was in Adapazarı. This article is based on the events occued between this administration and Adapazarı Branch.

Key Words: *Adapazarı, Kocaeli, the history of Adapazarı, Public debts, smuggling in Adapazarı*

---

³⁵ Keskinçilç, a.g.m., s.379

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.Y. PRK. ASK. 109/53, Lef:1

BOA.Y. PRK. ASK.163-55

BOA. İ. ML. 15, lef:1.

BOA. İ. ML. 15, lef:2.

BOA. ŞD. 1560/6.

BOA. DH. İD. 14/1

BOA. DH. İD.17/14

BOA. DH. İD. 170/1

Kitap ve Makaleler

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 19. cilt, "Reji maddesi" İstanbul 1986.

CEZAR Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986.

DOĞRUEL Fatma-Suat Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul 2000.

GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2002.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara 1988.

KAZGAN Gülten, *Tanzimat'dan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2004.

KESKİNKILIÇ Erdoğan, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi", *Türkler*, cilt.14, Ankara 2002.

KIRAY Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1995.

KONUĞU Enver, "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi cilt:1*, Sakarya 2005.

KÜÇÜK Cevdet -Tevfik Ertüzün, "Düyûn-u Umûmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.10, İstanbul 1994.

OKTAR Tiğince, "Osmanlı Devletinde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütünün Kitabı*, (ed. Emine Görsoy Naskali), İstanbul 2003.

PAMUK Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2005.

QUATAERT Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş: 1881-1908* (çev. Sabri Tekay), Ankara 1987.

TABAKOĞLU Ahmet, *Tük İktisat Tarihi*, İstanbul 2000.

ÜNAL Metin, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütünün Kitabı* (ed. Emine Görsoy Naskali), İstanbul 2003.